

Recenzja rozprawy doktorskiej

autorstwa mgr. Roberta Ćwikowskiego pt. *Efektywność programu zapobiegania nieprzystosowaniu społecznemu małoletnich z udziałem rodziców*, napisanej pod opieką naukową dr hab. Agnieszki Lewickiej-Zelent, prof. nadzw., a przewidzianej do obrony na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2023, stron: 362.

Decyzją Rady Naukowej Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 17 kwietnia 2023 roku wyznaczono moją osobę jako recenzenta w przewodzie doktorskim mgr. Roberta Ćwikowskiego, czego następstwem było przedstawienie mi do zaopiniowania rzeczonyj rozprawy. Zapoznałem się gruntownie z treścią maszynopisu, a swą ocenę przedstawiam poniżej.

❶ Oryginalność dysertacji

Magister Robert Ćwikowski pochylił się nad efektywnością programu zapobiegania nieprzystosowaniu społecznemu małoletnich z udziałem rodziców. Wybór tematu uzasadnił faktem, że działania profilaktyczne adresowane do młodzieży zagrożonej niedostosowaniem społecznym przemawiają przede wszystkim za oddziaływaniem zaradczym mającym miejsce w ich środowisku naturalnym, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska rodzinnego. Zachowanie rodziców i opiekunów prawnych należy do najsilniejszych czynników wpływających na rozwój osób małoletnich, które ujawniają problemy z zachowaniem. W przedłożonej dysertacji podjęta została analiza funkcjonowania psychospołecznego małoletnich zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym w zakresie następujących wymiarów: przystosowania społecznego, gotowości do zadośćuczynienia i oczekiwania zadośćuczynienia, poczucia odpowiedzialności, samokontroli oraz umiejętności rozwiązywania sytuacji konfliktowych. Nieodłącznym elementem pracy było także poznanie funkcjonowania psychospołecznego ich rodziców i opiekunów, posiadanej przez nich wiedzy o adolescencji, zaangażowania rodzicielskiego, poczucia odpowiedzialności, poczucia skuteczności własnej, poczucia bezradności oraz gotowości do zmiany. Istotnym atrybutem rozprawy była podjęta przez Doktoranta próba zbadania efektu udziału

osób małoletnich zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym w zajęciach realizowanych w ramach autorskiego programu profilaktycznego, w którym uczestniczyli wraz ze swymi rodzicami lub opiekunami prawnymi. Analizie zostało poddane funkcjonowanie psychospołeczne osób małoletnich i ich rodziców przed przystąpieniem do uczestnictwa w zajęciach organizowanych w ramach wspomnianego programu autorskiego, a następnie – po udziale w tychże zajęciach. „Dokonano porównania funkcjonowania psychospołecznego małoletnich i ich rodziców lub opiekunów w wymienionych wyżej zakresach z grupą małoletnich, którzy uczestniczyli w zajęciach w ramach programu bez udziału rodziców. Badaniu poddano grupę 60 małoletnich zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym w wieku 13–16 lat. Małoletni zostali podzieleni na dwie grupy. Jedna grupa brała udział w zajęciach bez udziału rodziców, druga grupa uczestniczyła w zajęciach, których rodzice również poddawani byli oddziaływaniom profilaktycznym w ramach programu. W badaniu brało udział 60 rodziców i opiekunów prawnych” – tłumaczy Autor. Wyniki wskazują na istnienie szeregu zależności mających znaczenie dla ograniczania nieprzystosowania społecznego małoletnich. Doktorant dookreśla, że „[c]zynniki kontrolowane w badaniu mogą stanowić podstawę formułowania programów profilaktycznych ukierunkowanych na młodzież szczególnie zagrożoną nieprzystosowaniem społecznym i ich rodziców”, i to można uznać za najistotniejszy walor stanowiący o oryginalności recenzowanej pracy.

2 Merytoryczna ocena rozprawy

Tytuł rozprawy został prawidłowo sformułowany. Jednoznacznie wskazuje na to, co Autor będzie badał, oraz na zakres prowadzonych eksploracji. Zastanowić się jednak należy, czy nie byłoby konieczne podanie na stronie tytułowej miejsca realizowanych badań. Mały znak zapytania pojawia się również przy zdaniu: „Pierwszym etapem badań naukowych jest sformułowanie problemu” (s. 156), ponieważ ów pierwszy etap został już wykonany stroną wcześniej, a było nim określenie przedmiotu i celu badań. Z poprawnie sformułowanego problemu głównego wyodrębniono sześć pytań szczegółowych, zwanych też przez Autora problemami szczegółowymi. Zastanowienie budzi z początku rozpoczynanie niektórych pytań szczegółowych od partykuły ‘czy’; wyjaśnienie tego zabiegu znajdujemy na s. 158, gdzie zaznaczono, że w problemach szczegółowych nr 1, 3 i 6 (a więc zaczynających się od zaimka „jaki”) zrezygnowano z postawienia hipotez, ponieważ mają one charakter diagnostyczny, natomiast do problemów szczegółowych nr 2, 4, 5 (czyli zaczynających się od partykuły „czy”) zostały sformułowane hipotezy badawcze. W celu określenia cech i atrybutów przyczyniających się do szczegółowego opisu badanego zjawiska ustalono zmienne niezależne pośredniczące i ich wskaźniki (uwzględnione w tabeli 1 na s. 162) oraz zmienne zależne i ich wskaźniki (uwzględnione w tabeli 2 na s. 163). Z kolei zmienna zakłócająca określająca kompetencje osoby prowadzącej i sposób prowadzenia zajęć ustalona została przy wykorzystaniu autorskiego kwestionariusza informacji zwrotnych.

Pragnąc uzyskać odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz zweryfikować hipotezy robocze, posłużono się interesującą procedurą quasi-eksperymentu pedagogicznego. Na jej potrzeby wykorzystano bogate instrumentarium, jakim były: Skala Nieprzystosowania Społecznego (SNS) – Lesława Pytki; Skala Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ) – Agnieszki. Lewickiej-Zelent; Kwestionariusz Thomasa-Kilmanna – w adaptacji Pawła J. Dąbrowskiego; Skala Poczucia Odpowiedzialności (SPO) – Ireny Mudreckiej; Kwestionariusz Wiedzy Rodziców na temat Okresu Adolescencji (KWROA) – własnej konstrukcji; Kwestionariusz Zaangażowania Rodzicielskiego (KZR) – Lucyny Bakiery; Kwestionariusz dla rodziców do Badania Postaw Rodzicielskich – Marii Ziemskiej; Test Poczucia Skuteczności (TPS) – Marioli Chomczyńskiej-Rubachy i Krzysztofa Rubachy; Skala Poczucia Odpowiedzialności – Romualda Derbisa; Kwestionariusz Gotowości do Zmiany – Roberta Krieglę i Davida Brandta; wreszcie Kwestionariusz Ankiety Informacji Zwrotnych (KAIZ) skierowany do uczestników warsztatów – własnej konstrukcji. Przedstawiając te narzędzia wypadałoby, aby Autor zaznaczył wyraźnie, że wszystkie one zostały wykorzystane podczas badań, bo w obecnym brzmieniu takie stwierdzenie dotyczy tylko skali autorstwa Lesława Pytki, a reszty trzeba się dowiadywać na dalszym etapie czytania pracy. Poza tym nagłówek rozdziału '5.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze' należałoby przeformułować, bo wprowadza w błąd, sugerując, że zastosowano kilka metod badawczych, a jest użyta tylko jedna.

Recenzowana dysertacja, poza drobnymi wątpliwościami wyrażonymi we wcześniejszych akapitach, została prawidłowo opracowana pod względem merytorycznym. Treść zawarta w rozdziałach teoretycznych pokrywa się z aktualnym stanem wiedzy. Studium ma jasno sformułowany przedmiot i cel badań oraz problem badawczy. Autor odpowiednio dobrał metodę badań i narzędzia badawcze. W segmencie stanowiącym zakończenie dysertacji powtórnie przywołano kwestie w niej poruszone, wskazano na założenia badań, uzyskane rezultaty i wynikające z nich rekomendacje dla praktyki profilaktycznej ukierunkowanej na małych zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym. Byłoby bardziej czytelne, gdyby rekomendacje te były wyrażone w punktach, ale i w obecnej formie spełniają pokładane w nich oczekiwania.

Liczne przypisy i zamieszczona na końcu bibliografia świadczą o bogatym zapleczu teoretycznym, jakim dysponuje Doktorant. Na uwagę zasługują przywołane przez niego prace istotnych autorów zajmujących się problematyką niedostosowania społecznego, m.in. takich jak Czesław Czapów, Stanisław Jedlewski, Brunon Hołyst, Stanisław Kawula, Marek Konopczyński, Hubert Kupiec, Agnieszka Lewicka-Zelent, Otton Lipkowski, Małgorzata Przybysz-Zaremba, Lesław Pytka czy Bronisław Urban. Końcowe zestawienie bibliograficzne zawiera 328 źródeł (monografii, prac zbiorowych, rozdziałów, artykułów, aktów prawnych, wyroków sądowych i pozostałych dokumentów). Autor sięgał przede wszystkim po nowe publikacje, o czym świadczy znacznie wyższa reprezentacja źródeł wydanych w obecnym stuleciu (65 proc.) aniżeli starszych (35 proc.). Skorzystał on z 50 opracowań autorów zagranicznych, w tym 35 w oryginalnym języku (anglojęzycznych) i 15 przekładów na język polski. Pewien pro-

blem pojawia się w przypadku relacji między zawartością przypisów i bibliografii, która powinna być pełna. Tymczasem niektóre spośród źródeł przywołanych w przypisach nie znalazły się w końcowym zestawieniu. Tak jest m.in. z publikacjami: 'Spionek, 1969' na s. 11; 'Lipkowski, 1971' na s. 11; 'Lipkowski, 1980' na s. 58; 'Pytka, 2000' na s. 49, 52, 56 i 223; 'Dąbrowska, 2001' na s. 12; 'Brzeziński, 2004' na s. 157 i 173; 'Brzeziński, 2002' na s. 166 – czasem w spisie bibliograficznym znajdują się pozycje danego autora, ale pod inną datą. Ponadto uzupełnienia wymagałby zapis nazw oficyn wydawniczych, co dotyczy książek ujętych w bibliografii.

3 Formalna ocena dysertacji

Dysertacja została rozplanowana w tradycyjnym układzie i zawiera konstytutywne elementy pracy naukowej. Na samym początku Autor zamieścił czterostronicowy spis treści, a zaraz za nim – streszczenie oraz summary (oba jednostronicowe). Część zasadniczą pracy otwiera czterostronicowy wstęp (s. 11–14), a w jej ogólną strukturę wpisuje się sześć rozdziałów. Rozdział pierwszy, zatytułowany „Dyskursy terminologiczne wokół kategorii pojęciowych dotyczących młodzieży” (s. 15–64), rozdział drugi – „Środowiskowe konteksty nieprzystosowania społecznego” (s. 65–98), rozdział trzeci – „Kompetencje młodzieży zmniejszające ryzyko nieprzystosowania społecznego” (s. 99–117), jak też rozdział czwarty, noszący tytuł „Wspieranie młodzieży poprzez profilaktykę i terapię nieprzystosowania społecznego” (s. 118–153), mają teoretyczny charakter.

W zakres rozważań pierwszego rozdziału weszła problematyka zmian zachodzących w okresie adolescencji (s. 15–27), kształtowania się tożsamości (s. 27–33) oraz miejsca osób małoletnich w przepisach prawa polskiego (s. 33–42). Omówiono też pojęcie nieletniego w aktach normatywnych (s. 42–49) i dokonano charakterystyki młodzieży z nieprzystosowaniem społecznym (s. 49–64). W rozdziale drugim Autor poruszył specyfikę funkcjonowania współczesnej rodziny (s. 65–69), problem dysfunkcyjności rodziny (s. 69–74) oraz rolę rodziny w procesie wychowania, profilaktyki i resocjalizacji małoletnich (s. 74–81). Zostały zarysowane psychospołeczne skutki dysfunkcyjności rodziny (s. 81–89), odniesiono się również do środowiska szkolnego i rówieśniczego w kontekście nieprzystosowania społecznego (s. 89–98). W ramach trzeciego rozdziału podjęto problematykę samokontroli u młodego pokolenia (s. 99–105), gotowości młodzieży do zadośćuczynienia (s. 105–109) stylów rozwiązywania sytuacji konfliktowych przez młodzież (s. 109–114) oraz kwestię poczucia odpowiedzialności młodzieży (s. 114–117). Z kolei w rozdziale czwartym Autor omówił koncepcje i teorie pracy resocjalizacyjnej z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie (s. 118–132), oddziaływania profilaktyczne i terapeutyczne podejmowane wobec młodzieży zagrożonej nieprzystosowaniem społecznym i jej rodziny (s. 132–144) oraz istotę i efektywność oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych skierowanych do małoletnich w Polsce (s. 144–153).

W 25-stronicowym rozdziale piątym (s. 154–178) Doktorant zaprezentował założenia metodologiczne autorskich badań: problematykę badawczą (s. 154–155), przedmiot i cel badań (s. 155) oraz problemy, zmienne, hipotezy badawcze i wskaźniki (s. 156–163). Następnie omówił wykorzystane w badaniach metodę i narzędzia badawcze (s. 163–171), procedurę badawczą (s. 171–173) oraz organizację terenu badań (s. 174–175), dokonując na koniec charakterystyki autorskiego programu zapobiegania nieprzystosowaniu społecznemu z udziałem rodziców (s. 175–176) oraz charakterystyki badanych osób (s. 176–178). Wyniki badań zostały przedstawione w rozdziale szóstym, zatytułowanym „Analiza i interpretacja wyników badań własnych” (s. 179–233). Autor w pierwszej kolejności omówił tutaj funkcjonowanie psychospołeczne małych dzieci zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym przed przystąpieniem do programu (s. 179–190), zmiany w funkcjonowaniu psychospołecznym małych dzieci zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym (s. 190–193), psychospołeczne funkcjonowanie rodziców i opiekunów małych dzieci zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym uczestniczących w programie (s. 193–201), zmiany w funkcjonowaniu psychospołecznym rodziców/opiekunów małych dzieci zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym w programie (s. 201–208), zmiany w zakresie funkcjonowania psychospołecznego małych dzieci zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym po udziale w programie z udziałem rodziców i bez udziału rodziców (s. 208–214) oraz informacje zwrotne od uczestników zajęć prowadzonych w ramach programu (s. 214–220), by na koniec dokonać podsumowania wyników badań własnych (s. 220–222), wyprowadzić wnioski wynikające z autorskiego badania (s. 222–232) i zaproponować rekomendacje dla praktyki profilaktycznej (s. 232–233).

Zwieńczenie rozprawy stanowi 20-stronicowa bibliografia (s. 234–253), spis tabel (s. 254–255), spis wykresów (s. 256–257), wreszcie ponad 100-stronicowy aneks (s. 258–362) zawierający autorski program zapobiegania nieprzystosowaniu małych dzieci z udziałem rodziców (załącznik nr 1) oraz narzędzia badawcze (załącznik nr 2). Ogółem praca ma 362 strony, a więc mieści się w górnych zakresach objętości znanych mi prac doktorskich, co już samo w sobie świadczy o bogactwie treści i szerokim zakresie podejmowanych czynności badawczych. Dokonana powyżej analiza struktury opracowania dowodzi dojrzałości Doktoranta w omawianym wymiarze. Praca ma czytelny układ, a poszczególne jej części (rozdziały i podrozdziały) zostały generalnie rozsądnie rozplanowane. Aczkolwiek zakończenie pracy, obecnie stanowiące końcową część rozdziału szóstego, należałoby w większej części zeń wyodrębnić jako osobny segment, pozostawiając w rozdziale szóstym jedynie podsumowanie wyników badań (czyli pkt 6.7.1.).

Rozprawa odznacza się dobrymi walorami językowymi, acz przyjętym zwyczajem jest wskazanie uchybień w tym zakresie, co niniejszym z obowiązku recenzenta czynię. Otóż nie w pełni poprawne wydaje się stosowanie formy: „ilość zadań”, „ilość osób” oraz „ilość jabłek”, gdyż zgodnie z zasadami polszczyzny słowo „ilość” zarezerwowane jest dla rzeczowników niepoliczalnych. W zamian wskazane jest użycie słowa „liczba” lub jego synonimu. Występują usterki techniczne, np. tzw. błędy

diakrytyczne albo rzucające się w oczy błędy w zapisie dat – jak chociażby: '20014' w punkcie 59 bibliografii, '20017' w punkcie 134 albo '197' w punkcie 159. Z kolei w punkcie 143 znajduje się kontynuacja zapisu publikacji z punktu 142.

4 Konkluzja

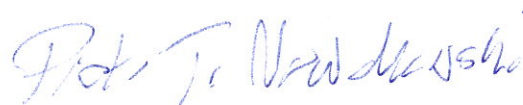
Jako niewątpliwą zaletę recenzowanej dysertacji wypada uznać fakt, że mgr Robert Ćwikowski przygotował ją ze starannością, legitymując się sporą wiedzą o badanym zagadnieniu. Część teoretyczna pracy jawi się jako logiczna i spójna, autorska koncepcja badawcza została zaś osadzona w kontekście dotychczasowych doświadczeń w tym obszarze. Badania empiryczne poprzedziło odwołanie się do bogatej literatury przedmiotu, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku nauk społecznych, głównie pedagogiki, socjologii i psychologii. Doktorant dowiódł, że posiada przyzwoity warsztat badawczy. Założenia badań, ich realizacja i uzyskane rezultaty zostały omówione w sposób przejrzysty. Rozprawa spełnia kryteria rzetelności naukowej, ma względnie uporządkowany układ, tok rozumowania jest logiczny, a wywód konsekwentny. To wszystko, wraz z nieustannie aktualnym przedmiotem badań, stanowi jej duży atrybut.

Docenić należy trud włożony w proces badawczy, albowiem podjęte przez Autora badania dotyczące efektywności programu zapobiegania nieprzystosowaniu społecznemu małoletnich z udziałem rodziców posiada istotny walor poznawczy, wychodząc naprzeciw konieczności stałej aktualizacji wiedzy na omawiany temat. Zrealizowane badania pozwoliły Autorowi sformułować określone wnioski oraz przedstawić rekomendacje, które mają szansę być twórczo spożytkowane na rzecz przemyślenia dotychczasowych działań podejmowanych w odniesieniu do młodego pokolenia. Podniesione wyżej cechy pracy sprawiają, że mogłaby ona doczekać się opublikowania w formie książki, a wtedy wypadałoby rozważyć uwzględnienie przywołanych uwag recenzenta. Jeśli taka decyzja zostałaby podjęta, pojawiłby się pewien istotny moment dotyczący przygotowania pracy do druku. Jest nim niespieszna, wnikliwa i wielokrotna lektura własnego tekstu, pozwalająca na doprecyzowanie języka i korektę technicznych drobiazgów, co nadałaby całości cechę spójności i wymiar literacki. To już jednak będą dalsze decyzje Doktoranta.

Po zapoznaniu się z przedłożoną rozprawą stwierdzam, iż mgr Robert Ćwikowski posiadał umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, wykazał wiedzę teoretyczną w swej dyscyplinie naukowej i podjął się rozwiązania oryginalnego problemu badawczego. Oznacza to, że dysertacja pt. *Efektywność programu zapobiegania nieprzystosowaniu społecznemu małoletnich z udziałem rodziców* spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003, nr 65, poz. 595 ze zm.), która ma zastosowanie do niniejszego przewodu na mocy art. 179 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 3 lipca

2018 roku Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U 2018, poz. 1669 ze zm.).

W związku z powyższym stawiam wniosek o dopuszczenie mgr. Roberta Ćwikowskiego do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. URz

Rzeszów, dnia 4 lipca 2023 roku